

प्रापक : .....

ठेगाना : .....

पुमा राईचीबो कनड्वा काची

बुड्वाफाप

अस्सला सुमनेने

दोह-१, खिप-१, फाराखिप-१, मसार २०६४ / June 2007

गोजी-पत्रिका

हार्दिक शुभकामना

पुमा राई भाषा र नेपाली भाषामा प्रकाशित
हुन लागेको सानो, सुलभ र सुन्दर
गोजी पत्रिकाको उत्तरोत्तर
प्रगतिको लागि हार्दिक
शुभकामना

किरात पुमा राई तुम्खा बाङ्खाला
केन्द्रीय कार्य समिति
काठमाण्डौ

पारुहाङ् (अर्किङ) एकेडेमी
बेल्टार-१, उदयपुर

हितैषी बुक्स एण्ड स्टेशनरी
विराटनगर-१४, मोरङ

मूल्य रु. १५/- । वार्षिक रु. १००/- । रिजल २/- । वार्षिक १०/- ।

सम्पादन तथा प्रकाशन

गणेश राई 'चिन्तन'
रकोड्श्री 'लिम्माछित'
व्यवस्थापक

पेड्गुइन राई
सहयोगीहरू

मणीराज राई (खोटाङ्ग)
कुमार राई (खोटाङ्ग)
डुण्डीराज राई (इटहरी)
खड्ग ब. राई (कतार)
प्रशुराम राई (काठमाडौं)
बुद्ध राई (दुवई)
चिजन राई (बहराइन)

आवरण तथा कम्प्युटर

कमला/गणेश
मुद्रण
अरनिको अफसेट
प्रेस, विराटनगर

सम्पादकीय / प्रकाशकीय...

एकातिर एक्काईसौ सताब्दीको विश्व, भूमण्डलीकरणको अवधारणामा अत्याधुनिक सूचना प्रविधिको दौडमा व्यस्त छ, अनि नेपाली राजनीतिले महान फड्को मार्दै संविधान सभाको तयारी तथा लोकतान्त्रिक गणतन्त्र प्राप्तिको अभ्यासमा बामे सदैँ गईरहेको समय छ । अर्कातिर हामी जस्ता तेस्रो विश्वका ग्रामिण नागरिकले आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न गाह्रो भइरहेको बेला परम्परागत रूपमा रहिआएका हाम्रा अमूल्य मानवीय सम्पत्तीहरू भाषा, संस्कृति र इतिहास दिन प्रतिदिन लोप हुँदै गईरहेका छन् । एउटा सानो प्रयासले तपाईंहरूको साथ र सहयोग पाएमा व्यक्ति, समाज, देश र मानव जातिकै जीवित इतिहास संरक्षण हुनेछ भन्दै सल्लाह, सुझाव र सहयोगको अपेक्षा सहित एक थुगा फूल(बुड्वाफोप)को निम्तो अर्पण गर्दछौं ।

आपकोड्या

पेज

१, इतिहास/संस्कृति खण्ड :	३-१४
- आवरण कथा : जन्तेढुङ्गा	३
- पुमा राईहरूको एक संक्षिप्त परिचय.....	५
- पुमा (मिथाहाड) बंशावली	९
- पुमा राईहरूको प्रकृति पुजा : फागु	१२
२, भाषा खण्ड :	१५-२६
- खिप्टुम	१५
- लेनङ्, लानङ्, देनङ्ची	१६
- बुङ्वानङ्ची	१७
- सी.पी.डी.पी. : एक परिचय.....	१८
- जिउतानङ्ची	२४
- शब्द खोन्की कअर्थ	२५
३, साहित्य सिर्जना खण्ड :	२७-३८
- देम्खाछा मान्माकेन्मा परिनङ्कु दुम	२७
- रङ्लेन्खा	२९
- निहोङ्होन यात्नी छापलावा	३५
- छाम/गजल/कविता	३७
४, सूचना तथा प्रविधि खण्ड :	३९-४८
- कम्प्युटर प्रविधि : परिचय	३९
- सोडिस प्रविधि : एक परिचय.....	४४
- मातृभाषा बोल्नेको दायित्व	४६

जन्तेढुङ्गा

आवरण चित्र पुमा राईहरूको मुख्य बसोबासको केन्द्रमा अवस्थित जन्तेढुङ्गाको हो । यो खोटाङ्ग जिल्ला चिसापानी गा.वि.स. वडा नं. सात, दिप्लुङ्ग गा.वि.स.को सीमानामा पर्दछ । उत्तर पूर्वमा चिसापानी बजार, पश्चिममा दिप्लुङ्ग चाभाखोरा, उत्तर तल चिसापानी-७, पाथीभरा तथा दक्षिणमा दिप्लुङ्ग-६, अल्लेगैहवाको बीचमा उत्तरपूर्वदेखि पश्चिम लमतन्न परेको ठूलो चौंरमा दुईवटा ठूला ठूला ढुङ्गाहरू छन् ।

साना-साना ढुङ्गाहरू प्रशस्त नपाइने ठाउँको उच्च भागमा पहाडका घरहरू भन्दा ठूलो जोडी ढुङ्गाहरूले जो कोहीलाई पनि आश्चर्य चकित बनाउँदछ । अभै यी ढुङ्गाहरूको बीचमा

देखिने मानिसहरूका लाम जस्तै साना-साना ढुङ्गाका लहरहरूलाई गोल्मा राजाको जन्त जाँदा सत्य युगमा अलप भएको भन्ने किंबदन्ती तथा लोकोक्तीले यिनीहरूको बारेमा घोट्लिन करै लाग्छ । प्रत्येक बैसाख पूर्णिमा र मंसिर पूर्णिमाको दिन बाटोपट्टीको ढुङ्गाको फेदमा

रहेको थानमा स्थानीय बासिन्दाहरूले लिङ्गो गाडी पुजा गर्ने चलन छ । सोही दिन त्यहाँ धुमधामसँग मेला लाग्छ । मेलामा साकेला नाच्नेहरू जान्छन् । यो मेला पुमा राईहरूकोबसोबास क्षेत्रमा लाग्ने ठूलो र रमाइलो मेला हो । यस ढुङ्गाको अर्को विशेषता भने ढुङ्गाकै माथिल्लो तलाको काँपामा एकजना राम्ररी सुत्न हुने सुरक्षित ओडार छ । किंवदन्ती अनुसार यहाँ गोल्मा रानीलाई जन्तीहरूले राखेका थिए । त्यसकै नजिक एउटा ढोल जस्तै बज्ने खाल्डो र लोहोरे ढुङ्गा पनि छ । ती ढुङ्गाहरू नै जन्तीहरूको बाजा भएको भन्ने गरिन्छ । यस क्षेत्रको ऐतिहासिक अनुसन्धान, संरक्षण र संवर्द्धन अति आवश्यक छ ।

छाम

एनूषो एनूदुङ्

रकोइश्री

माबोवाङ्चि सङ्होक्वाची मपातयाङ् सारो
 आइना आधो एनदुङ् सेत्लामङ्ना खारो ।
 अप्प धेत्दो वासाची बेता किना ईसी
 हाप्प धेत्या दाकबेत बेता सारो नङ् निसी ।
 पूर्वयाना नाम लोन्दा लावाछाम्बित् दाता
 सलल एनदुङ् खाडो देम्खा ताधा ।
 आइना जन्म लिस्सी कि सेत्लाम खोक्वा लिस्सी
 सिए किना आधोङ्कङ् खाडो दोरो लिस्सी ।
 माबोङ्ची सङ्हाक्वाची मपातयाङ् सारो
 आइना आधो एनदुङ् सेत्लामङ्ना खारो ।

पुमा राईहरूको एक संक्षिप्त परिचय

✍ खडग बहादुर राई

खोटाङ्ग जिल्लाको दक्षिणी भेग सावाखोला र दुधकोशीको आसपासको क्षेत्रमा पुख्रौली बसोबास रहिआएको मान्ने किरात राईहरूमध्ये एक पुमा राईहरूको बाहुल्यता खोटाङ्ग जिल्लाको दिप्लुङ्ग, मौवाबोटे, देबिस्थान गा.वि.स. मा छ भने चिसापानी, सुन्तले, फाक्ताङ्ग, पौवासेरा, काहुले, बोपुङ्ग, र उदयपुर जिल्लाको सिद्धिपुर, चौदण्डी, बबला, मैनामैनी, गा.वि.स.मा न्युनता रहेको पाइन्छ। हाल उदयपुर जिल्लाकै बेल्टार, बसाहा, रामपुर, तथा तराईका जिल्लाहरू सप्तरी, सुनसरी, मोरङ्ग, भद्रापा र उपत्याकामा बसाई सराई गर्ने पुमा राईहरूको संख्यामा वृद्धि भएको पाइन्छ।

पुमा राईहरू आफुलाई रकोड, रोकोड, रोखुङ्ग तथा रोकुड भन्न रुचाउछन्। उनीहरूले बोल्ने भाषालाई पुमा भाषा भनिन्छ भने आफ्नो भाषामा उनीहरू रकोड्ला, रोकोड्ला, वा रोकुड्ला भन्दछन्। स्थानीय ठाँउहरूको कतिपय नामहरू यसै भाषाबाट राखिएको पाइन्छन्। जस्तै: दिप्लुङ्ग, ओक्वारीतोङ्ग (मौवाबोटे), चाभालोक्खा, बाखोपतान, तामदुङ्ग, बंशिला, बुतवा (बुयटार), राङ्गभाङ्गे, तिरीतोङ्ग, रोङ्गरुम(निगालबास) आदि। २०५८ सालको राष्ट्रिय जनगणना अनुसार पुमा भाषी राईहरू करीब १२ हजारको हाराहारीमा छन् भने पुमा भाषा बोल्ने राईहरूको संख्या ४३१० मात्र रहेको छ। भाषा बोले पनि नबोले पनि पुमा राईहरू आफ्नो कुल पुजा तथा परम्परागत चुला पुज्दा वा अन्य संस्कार गर्दा पुमा भाषा(पुमा मुन्दुम जान्ने) डापोड, धामीले नै पज्नु पर्दछ।

पुमा भाषी राईहरूको सामेत छोरा मान्छे भए नाम्धुडपा छोरी मान्छे भए नाम्धुडमा हो। सामेत कुलपितृ गर्दा, बिरामीको धामीले सातो लिदा, विवाहकार्यमा आवश्यक मानिन्छ । पुमा राईहरू मुख्यतः दुई बोबीमा बाँडिएका छन्। बोबी भन्नाले पाछा बाँडिनु भन्दा पहिले छुटिएको क्षेत्रगत पाछा नै हो। यी दुई बोबीभित्र चौध पाछा छन् । चौध पाछाभित्र पनि कुनै कुनै पाछाको विभिन्न उप-पाछाहरू छन् । एउटै पाछा वा उप-पाछाभित्र पुमा राईहरू विहेवारी गर्दैनन् । पुमा राईहरूको बोबी, पाछा, उपपाछा र तिनीहरूको परापूर्वकालदेखिको बाहुल्यता क्षेत्र निम्न अनुसार छः

अ) दबलुङ्ग(दिप्लुङ्ग) बोबी

१) हादिरा पाछा

१. लुथुम राजा उप-पाछा
२. तोड्यासुन उप-पाछा (दिप्लुङ्ग७, निगालबास)
३. भुपुलुक्पा उप-पाछा (देबिस्थान ३, बुकुला)
४. मात्तिममुरा उप-पाछा (मौवाबोटे १, ताम्बुवा)
५. मुरातुम/मुरातेन उप-पाछा

२) गाराजा पाछा

१. चोडपालुङ्/चडपालुङ् उप-पाछा(चिसापानी ३, घोर्ले)
२. डेन्पालुङ् उप-पाछा
३. नान्पालुङ् उप-पाछा

३) योडदुहाड पाछा

१. छिरीहाङ्ग उप-पाछा (दिप्लुङ्ग ९, निगालबास र मौवाबोटे ४, इमिखिम)
२. खोदीहाङ्ग उप-पाछा (पौवासेरा, सुसेडाँडा)

४) हाडथाडगा पाछा

एउटा मात्र पाइएको (मौवाबोटे २, ३ वालाम्बुङ्ग)

५) थुम्राहाङ्ग पाछा

१. नान्पालुङ्ग (मौवाबोटे ७, दिप्लुङ्ग ४, चिसापानी ७, ८)
२. खुनपालुङ्ग (मौवाबोटे ६, दिप्लुङ्ग ..., चिसापानी ७)
३. बारा .....

६) दुमाडलुङ्ग/दुमामलुङ्ग

हालसम्म एउटा मात्र पाइएको (दिप्लुङ्ग ७, ८ निगालबास)

७) लिम्माछित

हालसम्म एउटा मात्र पाइएको (दिप्लुङ्ग ७, ८, मौवाबोटे ४, साउनेचौर, सिन्ताङ्ग, उदयपुर जिल्लाको सिद्धिपुर ३, ४)

८) हेन्योङ्छा

हालसम्म एउटा मात्र पाइएको (पौवासेरा ७, ८, ९ का बंशिला, सोराखानी, तामदुङ्ग, दोखेवा)

(यस पाछालाई दबलुङ्ग बोबीको सात पाछाभित्र कुलपित्रमा राखिदैन । उनीहरू आफूलाई साक्सालुङ्ग, तडालुङ्ग बोबी पनि भनेर चिनाउछन् ।)

आ) पालुन(रुथुम) बोबी

१. तोङ्मालुङ्ग (दिप्लुङ्गको ३, ६, ७, देविस्थानको १, २, ३)
२. मिथाहाङ्ग (देविस्थानको ४, ५, उदयपुर सिद्धिपुर ४)
३. वाबिहाङ्ग (खोटाङ्ग, उदयपुरमा नभेटिएको निसन्तान भएको वाबिहाङ्ग सिकारी अट्टले, साईकर्णाको पुजा देविस्थान क्षेत्रमा गरिन्छ ।)

४. खाहोङ्ग (पौवासेराको बुयटार खारातानमा १ घरमात्र सिक्किमतिर गएका)
५. मेल्लोड्थोङ्ग र ?
६. खिरिहाङ्ग/रडातान ?

कविता

अक्नि पुक्सिने योङ्निचो

✍ सज्जन पुम्मा राई "स्ट्रगल"

अक्नि पुक्सिने योङ्निचो एन्छिची तोङ्याङ्सो
 बुसीत बुसीत वाङ्ङिने मायाङ्कु एन्ला लाम्प्याङ्सो
 रोदुङ्छा भाराडा पिस्सिने एन्बो एन्लादो
 हङ्ङीने, चेएने, दुङ्ङीने अक्कु हेन्खामादो
 खन्नाआ तलेसाङ्कु भारा डालाई चिन्मा
 डाआ लेसुङ्याङ्कु खन्नालाई चिन्मा
 चिन्मुयाङ्सो एन्ला भारा रोदुङ्छाआ सिन्मा
 सिन्मा मत्तै पेए इतिहासदोछे छाप्मा
 निम्नाचिआ पचायाङ्कु उम् केआछा चाआम्ने
 निम्नाचिआ पमुयाङ्कु कामा केआछा मुऊम्ने
 परिम्मिनयान्कु कामादो भारा अक्नीडसङ् फामुएने
 चानीकु चाईन्कु तोङ्ङीकी अक्नीडसङ् मुऊम्ने चाआम्ने
 अकपोङ्बो कपिमादो भारा केआछा तोक्सुम्ने
 खोङ्नीयाङ्कु दोङ्दुम्ची भारा तोङ्ङीकी तङ्दुम्चम्ने
 खिम्दो लाम्दोकुदो हेपुमुयाङ्सो पुक्सिने ॥

मिथाहाड्(पालुन) पुमा वंशावली

ककोपची : बुद्ध कुमार राई, गोपाल राई

मिथाहाड् (पालुन) पुमा राई पाछाबो उन्नी सिन्मादुम् खोन्की साकुरी(वंशावली) हत्नी युड्याड् :

- पालुन
- डिमरड्खा
- आन्तेगा

दबलुड् पअड् पालुन दाजुभाइ पफेक्चेन्चीपड् आपना आपना वंश पाछाछे पफेक्ची । पुमा साकुरीबो कआधारदो पुमा पालुनबो कछा डिमरड्खा, पअड् डिमरड्खाबो कछा आन्तेगा युडाडा ।

आन्तेगाबो पाँच भाइ कछाची मलीसा । पाँचै भाइ कछाचीआ आपना कचनड्दोकोड् पाछा पमुस्सा । अक्कुडसड् : पा+छा = पाछा । पा निपाआ पापा/कपा पअड् छा निपाआ कछा नि तुपुदुम् आन्तेगाबो ५ भाइ कछाची त्वाकु मयुडाडा :

१, जेठा	-	मिथाहाड्
२, माइला	-	तोड्मालुड्
३, साइला	-	मेट्लोड्थड्
४, काइला	-	वाबीहाड्
५, कान्छा	-	खाहोड्

आन्तेगाबो अक्कु ५ भाइ कछाचीआ आपना आपना कचिनड् दोड्कड् पुमा-पालुन पाछा फेक्मा लिसाडेसा । पुमा-पालुन पाछा वंश फेक्मायोक्दो मिथाहाड् पालुन, तोड्मालुड् पालुन, मेटलोड्थड् पालुन, वाबीहाड् पालुन खोन्की खाहोड् पालुन मयुडाडा । सड्मा,

लाम्माबो कसफलता दोङ्कड् पाँच पाछा वंशबो कथुकुक्पा निकु पुमा-पालुन नी लोन्दाडेसा ।

(१) मिथाहाड्

कखिमहोड्मा : .....

(२) कचीछा : हर्कटेकी

कखिमहोड्मा : .....

(३) कछाची : जेठा - बाजवर्ण राई

कान्छा - सुखकर्ण राई

ओधो, जेठाछा बाजवर्ण राईबो साकुरी खाड्मुमा लियाड् :

(३) १, बाजवर्ण राई

कखिमहोड्मा : .....

कचिछाची : जेठा - मोलीसड् राई

माइला - पेन्था राई

साइला - होमदल राई

काइला - सुनदल राई

कान्छा - जुगदल राई

(आठिक्खी बाजवर्ण राइबो पाँचभाइ कछाची मयुडाडा । ओची पाँचभाइ कछाचीआ आपना आपना कचीयुड्खादो युड्सो कचीवंश चोक्मा लिडेन् । अक्कु पाछादोक्कु मन्नाची एत्तोड् खोटाङ्ग जिल्लाबो दक्षिणी भेग दिप्लुङ्ग, चिसापानी, मौवाबोटे, देवीस्थान गा.बि.स. खोन्की उदयपुर जिल्लाबो सिद्धिपुर, चौडण्डी पअड् बेल्टार गा.बि.स.चीदोछे युड्सो तामा लियाड् ।)

जेठा सन्तान

(४) १, मोलीसड् राई

कखिम्होड्मा : .....

(५) कचिछ्वा : जितारामा राई

कखिम्होड्मा : पदम माया राई

कचिछ्वाची : जहानसिं राई

हर्कध्वज राई

प्रभुलाल राई

कचिछ्वात्माछ्वाची: चम्पा राई (विहा-पौवासेरा)

मकन्या राई (विहा-ठोक्सला)

हत्नेमाया राई (विहा-पौवासेरा)

बाखीरानी राई (विहा-पौवासेरा)

(६) १, जहानसिं राई

कखिम्होड्मा : लक्ष्मी माया राई

कचिछ्वाची : बखत राई (जन्म वि.सं. १९६३)

त्रिभुमान राई (जन्म वि.सं. १९६६)

कचिछ्वात्माछ्वाची : थिरा राई (विहा- पौवासेरा)

सुनमाया राई (विहा- पौवासेरा)

हत्नीहत्नीडे .....

(भकाराकु दुम्कोप्पी, लाकोप्पीचीआ हत्नीडे आपना आपना वंशावली
बुड्वाफोपलाई इत्माकी अन्लहेड्कु काची कोप्पा लीने निकी केका
बुड्वाफोप खिमहोन् बुमादुम् मुएडीका । तुप्पाबाड्मा हाड्मा लीने
है ।)

पुमा राईहरूको प्रकृति पूजा फागु

पृष्ठभूमि

किरात पुमा राईहरूको आदिम तथा मुख्य थलो खोटाङ्ग जिल्लाको दक्षिणी भेग, सावा खोला दक्षिण, सुनकोशी पूर्व तथा उत्तर र बुवाखोला पश्चिम पर्ने दिप्लुङ्ग, मौवाबोटे, देविस्थान, पौवासेरा, चिसापानी र साउनेचौरलाई मानिन्छ। भौगोलिक रूपले विकट, भाषिक, सांस्कृतिक र बसोबासको रूपले दुई ठूला राई भाषी समूदायहरू चाम्लिङ्ग र बान्तावाको बीचमा किरात पुमा राईहरूले अन्य राईहरूको भन्दा केहि भिन्न ढंगले भाषा तथा संस्कृतिहरू संरक्षण र परिपालन गर्दै आएका देखिन्छन्। भाषिक, सांस्कृतिक रूपले उच्च देखिने पुमा राईहरूको बर्षभरि गरिने संस्कृतिहरू, जन्मदेखि मृत्युसम्म गरिने संस्कारहरू तथा अन्य संस्कार र संस्कृतिहरू अधिकांशबाट पुमा राईहरू प्रकृतिका पुजक भूमिपुत्र हुन् भन्ने प्रमाण पाइन्छ। यस लेखमा प्रकृति पूजा फागुको बारेमा छोटो चर्चा गरिन्छ।

ऐतिहासिकता

फागु र फागु नाचको ऐतिहासिकता खोज्ने हो भने यसलाई अन्य किरात राईहरूले मान्ने साकेन्वा वा साकेला पूजा र बुढाहोङ्को पृष्ठभूमिलाई धेरैले व्याख्या गरेको पाइन्छ। फागुको उत्पत्तिको बारेमा मिथक पनि भन्ने गरेको पाइन्छ। साकेला नाच र फागु नाचमा गाईने गीत तथा सिलीको सारमा समरुपता

पाईन्छ । पुमा राईहरू फागु पुजेपछि साकेला पुज्दैनन् । तर फागु र साकेलाको पूजा गर्ने विधि र समयमा केहि फरक देखिन्छ । जस्तै फागु बैशाख शुरु भएपछि बर्षको एक पटक मात्र औंशी पूर्णिमाको ख्याल नगरी पूजा प्रत्येक सुप्तुलुङ्ग(चुल्हा) भएको घरमा कुनै मारकाट नगरी गरिन्छ भने साकेला बैशाख पूर्णिमा र मंसिर पूर्णिमामा बर्षको दुई पटक गाउँको सामूहिक थान(मन्दिर)मा कुखुरा आदिलाई मारेर पुजिन्छ । यिनिहरूबीचको फरकमा तात्विक तथा ऐतिहासिक खोज हुन अझै बाँकी नै छ ।

फागु

बैशाख महीना शुरु भएपछि अर्थात वर्षायाम लागेपछि जब गर्मी बढ्दै जान्छ । 'चराचुरुङ्गी, माछा, जीवजन्तु आदिले भाका फेर्दै उभो लाग्न थाले, वनपाखामा रुखविरुवाको नयाँ मुजुरा पलाउन थाल्यो । सुकेका खोल्सा नदीहरू चिपचिपाउन थाले, बालीनाली लगाउने, गोड्ने बेला भयो । बालीनाली सप्रियोस्, घामपानी, आँधीहुरीबाट जोगियोस् । वनपाखामा साना ठूला फूलहरू फुल्न थाले, नयाँ आयाम थपियो । चराचुरुङ्गी, बादर, मृग, माछा, बाघ, भालु, मान्छे सबैको सिर उभियोस् ।' भन्ने भावार्थमा डापोड (पुजारी)ले फागु पूजा गर्छ । फागु पुमा राईहरूले बर्षको उभौली पक्षको शुरुमा गरिने चाँड तथा संस्कार भएकोले यो गरेपछि अन्य संस्कारहरू पनि गर्नको लागि फुकुवा हुन्छ । यो पूजा गर्दाखेरी डापोड(पुजारी)ले हातमा तालित बसी(धनुबाँण), टाउकोमा फेटा बाँधेर फलाक्छ । फागु पुज्दा पनि पाछागत भिन्नताहरू पाईन्छन्।

जस्तै दबलुङ्गहरू कसैकसैले चिण्डो प्रयोग नगरेर पितृ तथा मातृ नाम पनि बोलाउँदैनन् । तर पालुन सबै सहित कुनैकुनै दबलुङ्गहरूले एउटा चिण्डो प्रयोग गरि पितृ तथा मातृ नामहरू बोलाउँछन् । फागु पुजालाई क्रमैसँग पनि व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

१. तयारी

फागु पुजन डापोङ्को टुङ्गो लगाउँदा अरु पितृ कार्यमा जस्तै पालुन र दबलुङ्ग बोबीका मूल पाछाभिन्नको डापोङ्ले मात्र गर्न, गराउन मिल्छ । तर हेन्योङ्छा पाछाको भने जुन पाछाको डापोङ्ले भए पनि गर्न, गराउन मिल्छ । डापोङ्को टुङ्गो लागेपछि पूजाको अधिल्लो बेलुकी चोखोनितो गरेर अधिल्लो सालको नावाङ्गीमा पकाएको रक्खे खाचा(चोखो पितृ जाँड) फ्याकेर नड्वा (नयाँ) रक्खे खाचा दाब्बेहोङ्पा वा दाब्बेहोङ्मा(चुला पुज्ने प्रमुख)ले पकाउनु पर्दछ । यो रक्खे खाचा आगामी नुवागीसम्मको लागि पितृ कार्यहरूमा प्रयोग गरिन्छ । फागु गरिने बिहानै घर लिपपोत गरेपछि दाब्बेहोङ्पाले ल्याएको छोङ्बाला/नेवालाबुङ् (भोर्लाको पात, जसले फागुमा विशेष महत्व राख्दछ ।), सोलोन्वा(चिण्डोमा भरेको चोखो जाँडपानी) वा लापलापवा(बटुकामा भरेको चोखो जाँडपानी र), फालामरोङ्(चोखो भात), माबुसा(सिद्रा), एक कुनामा भूमिमा खेति गर्दा चाहिने सबै औजारहरू भोर्लाको पातमाथि राखिन्छन् । डापोङ् आएपछि हातमा धनुबाँण लिएर फागु शुरु गर्छ । फागु घरभित्र चुल्हाको नजिकै गरिन्छ । .....

यसको बाँकी अंश पेज नं. २१ मा

खिपूढम्

होप्	०	अस्सअक्	२१
अक्	१	अस्सअस्स	२२
अस्स	२	अस्ससुम्	२३
सुम्	३	अस्सचुछित्	२४
चुछित्	४	अस्सछित्	२५
छित्	५	अस्सछेत्	२६
छेत्	६	अस्ससेत्	२७
सेत्	७	अस्सरेत्	२८
रेत्	८	अस्सलेत्	२९
लेत्	९	सुम्होप्	३०
अक्होप्	१०	सुम्अक्	३१
अक्अक्	११	सुम्अस्स	३२
अक्अस्स	१२	सुम्सुम्	३३
अक्सुम्	१३	सुम्चुछित्	३४
अक्चुछित्	१४	सुम्छित्	३५
अक्छित्	१५	सुम्छेत्	३६
अक्छेत्	१६	सुम्सेत्	३७
अक्सेत्	१७	सुम्रेत्	३८
अक्रेत्	१८	सुम्लेत्	३९
अक्लेत्	१९	चुछित्होप्	४०
अस्सहोप्	२०		

.....हलिडे

लातड्		लेतड्	
हाकनुड्ला	बैशाख	नामले	आइतवार
वायुड्ला	जेष्ठ	लादिपले	सोमवार
वापोन्ला	असार	खामले	मंगलवार
वासोन्ला	श्रावण	सकमुले	बुधवार
वाचोड्ला	भाद्र	पारुले	विहीवार
वापुड्ला	असोज	रुवाले	शुक्रवार
वाहाड्ला	कार्तिक	पुड्ले	शनिवार
चासुमला	मंसिर	ढेतड्	
चुड्लिला	पौष	लादिपुमाकचक	कृष्णपक्ष
चुड्पुड्ला	माघ	लादिओम्पछेड्	शुक्लपक्ष
होक्नामला	फागुन	लादिकुइया(लादिकू)	औसी
हक्बेन्ला	चैत्र	लादिपुछेड्(लाछेरा)	पूर्णिमा

उखानटुवकाची

- लेसेना थासे वादिन्खान् हासे (जान्नु न चिन्नु घचेटी माँगनु)
- चामाना दुड्मा कोकोक्वा युड्मा (खानु न पिउनु भोक भोकै बस्तु)
- मिन्माना साक्मा थेमथेमथेम्वा पुड्मा(सोंचदै नसोची काम गर्नु)
- एत्तोड्कु छाची तुप्पासावाआ चाची (अहिलेका मान्छेहरु काम न काजका)
- सामेरी चामा दाड् धान्मा (ढिलै खाने ढिलै गर्ने)
- चाखाड्ओड् गोयो खान (भेडा भेडा सँग बाखा बाखा सँग)

बुड्वानड्ची

बुड्वाफोप

(नोट : मछ्वापडेन्कु बुड्वानड्ची बुड्पेन्मीचीआ मरेड्डीची)

आम्लारीबुड्/पाम्पोयोकबुड्	= अमला
बराबुड्	= कटहर
चुरुम्बीबुड्	= छुरुम घाँस
दुफुड्लेबुड्/दुखुम्लेबुड्	= फुस्रेघाँस
गावाबुड्	= गन्हाउने घाँस
हाड्चुम्मीबुड्/हाड्चुप्पीबुड्	= फुस्रे कटुस
इसीबुड्	= चिउरी
काकरीबुड्	= काकेघाँस
केवारीबुड्	= तिवारीघाँस
खाप्तुरीबुड्	= बिलाउनेघाँस
कुइयाबुड्	= अधेरीघाँस
मेहेरीबुड्	= मुसुरी कटुस
मिचिलीमा/पगरीबुड्	= भारावाघाँस
नाप्चीरीबुड्	= अदुवा
वात्दुम्लड्बुड्	= गोगनेघाँस
ठाकरीबुड्	= ठकेघाँस
तारावाबुड्/तुवारीबुड्	= लसुनेघाँस
सकक्बुड्	= धामीकोघुड्डीड्
सक्सरड्बुड्/तक्सरड्बुड्	= तक्सरड्घाँस
सुरतीबुड्	= पालुवाघाँस

अनुरोध : सम्पूर्ण भाषा, साहित्य, संस्कृति प्रेमी महानुभावहरूलाई यो बुड्वाफोप द्वैभाषीक, त्रैमासिकको पहिलो अंकको अध्ययन पछि पाएका कमी कमजोरीहरू औल्याई उचित सल्लाह सुझाव एवं आगामी अंकहरूको लागि पुमा राई भाषा तथा संस्कृति सम्बन्धित लेखहरू उपलब्ध गराई सहयोग गरिदिनुहुन हार्दिक अनुरोध गर्दछौ ।

छिन्ताड र पुमा अभिलेखीकरण परियोजना

अर्जुन राई/नारायण प्र.गौतम

यो पाँच वर्षे(२००४-२००८) परियोजनाको मुख्य उद्देश्य पूर्वी नेपालमा लोप हुन लागेका छिन्ताड र पुमा भाषिक तथा विविध सांस्कृतिक पक्षहरूको अभिलेखीकरण गर्नु हो । यी भाषाहरूको अहिले सम्म अभिलेखीकरण गरिएको छैन । यी भाषाहरू भोट वर्मेली अन्तर्गत किराती परिवारमा पर्दछन् । किराती समूहहरूको अझै पनि विशेष ऐतिहासिक परम्परा विद्यमान रहेको पाइन्छ । तर छिन्ताड र पुमामा अहिलेसम्म पनि अभिलेखीकरण गरिएको पाइदैन ।

नेपाल भाषिक दृष्टिले विविधता भएको देश हो । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२००१) अनुसार नेपालमा ९८ विभिन्न भाषाहरू बोलिन्छन् । तर व्यावहारिक रूपमा १०० भन्दा बढी भाषाहरू बोलिने गरिएको दावी गरिन्छ । नेपालमा बढी बोलिने भाषाहरू मध्ये भोट वर्मेली अन्तर्गत पर्ने भाषाहरू हुन् । किराती समूह भित्र २० देखि ३० विभिन्न भाषाहरू तथा यिनका धेरै भाषिकाहरू छन् । किराती भाषाको बढी भाग ओगट्ने ठूलो जातीय समूह छिन्ताड र पुमा नेपालमा 'राई' समूह भित्र पर्दछन् । छिन्ताड धनकुटा जिल्लाको छिन्ताड गा.वि.स.मा बोलिन्छ भने पुमा भाषा राप्चा श्रृंखला अन्तर्गत खोटाड बजारको दक्षिणी भेकमा अवस्थित सावा खोला उपत्यकामा बोलिन्छ ।

किरातीमा धेरै बोलिने 'बान्तावा' ले यी भाषाहरूलाई प्रतिस्थापित गरिएको हुनाले यी दुवै भाषाहरू लोप हुनसक्ने अवस्थामा छन् । विभिन्न कारणहरूले गर्दा उनीहरूले आफ्नो मातृभाषा बोल्न छोडी नेपाली भाषा बोल्न शुरु गरेका छन् । संभवत यी भाषाहरू एक वा दुई भन्दा पछिका पुस्ताहरूले नबोल्ने देखिन्छ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मा प्रत्येक समुदायले बालबालीकालाई प्राथमिक तहसम्म आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा दिने गरी विद्यालय संचालन गर्न पाउने अधिकार प्रदान गरिएको छ । जस अनुसार केही आदिभाषाहरू मध्ये तामाङ्ग, लिम्बु र बान्तवामा गुरुङ्ग, चामलिङ्ग प्राथमिक शिक्षा प्रदान गर्न शुरु गरि एकोछ भन्ने अन्य क्षेत्रमा केही भाषाहरू जस्तै: थकाली, साम्पाडमा ऐच्छिक विषयको रूपमा छिट्टै शुरु गरिदैछ । यी भाषाहरूको बैज्ञानिक रूपले अभिलेखीकरण भएकोले नै यसो गर्न संभव भएको हो । यी भाषाहरूको विभिन्न Speech Genre सहितको उचित अभिलेखीकरणले भाषालाई संरक्षण गर्न मात्र सहयोग पुऱ्याउने नभई भविष्यमा शैक्षिक सामाग्रीहरू तयार पार्न पनि हो ।

परियोजनाको तात्विक उद्देश्य 'Ethnography of speaking' को तरिका अनुशरण गर्ने सन्दर्भमा भाषा अभ्यासहरूको रेकर्ड गर्नु र बढी भाषीक तथा जातीय सन्दर्भहरूका साथ रूपान्तरण प्रदान गर्नु हो । छिन्ताडमा भन्ने २ वर्षसम्म language acquisition को बारेमा विस्तृत अध्ययन गरियो । यसले

हामीलाई भाषा लोप हुने अवस्थाको शुद्ध विधीलाई बुझ्न मद्दत गर्नेछ । साथै द्वैभाषिक र त्रिभाषिक भूमिकाले एवं सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक संयन्त्रले भाषालाई कसरी मृत अवस्थामा पुऱ्याउँछ भन्ने जानकारी दिन्छ ।

वहुआयामीक उद्देश्यको निम्ति परियोजना टोलीमा भाषाविदको रुपमा प्रा.डा.वाल्थजार विकेल, प्रा.डा.नोभेल किशोर राई, डा. विष्णु सिंह राई, मानवशास्त्रीको रुपमा डा.मार्टिन ग्यान्सले तथा मनोभाषाविदको रुपमा प्रा.डा.एलिना लिभेन तथा डा.सविना स्टलको संलग्नता रहेको छ । टोलीमा जर्मन तथा नेपाली विशेषज्ञहरू रहनु भएको छ । दुईजना नेपाली अनुसन्धानकर्ता (प्रा.डा.नोभेल किशोर राई र डा. विष्णु सिंह राई)हरू राई समुहको छिन्ताड र पुमासँग सम्बन्धित हुनुहुन्छ । वहाँहरू दुवैजनाले विगतका किराती भाषा बारे निकै गहिरो अध्ययन अनुसन्धान गर्नु भएको छ । दुवैजना जर्मन विशेषज्ञहरू, (प्रा.डा.वाल्थजार विकेल, र डा.मार्टिन ग्यान्सले) मध्ये भाषाविदको रुपमा विकेलको र मानवशास्त्रीको रुपमा ग्यान्सलेको किराती भाषाको लामो अध्ययन अनुसन्धानको अनुभव रहेको छ । यसरी नै दुईजना मनोभाषाविद (प्रा.डा.एलिना लिभेन र डा.सविना स्टल) सँग विश्वका अन्य भागहरूमा गरेको कार्य क्षेत्रको अनुभवका साथै भाषा सिकाई अनुसन्धानमा गहिरो अनुभव रहेको छ ।

परियोजनाको आर्थिक भार लोप हुन लागेका भाषाहरूको अभिलेखीकरण सम्बन्धी विशेष कार्यक्रम भोल्कस्वागन फाउण्डेशन

(Volkswagen Foundation) ले लिएको छ भने प्रशासकिय कार्य जर्मनीको लाइप्जिख विश्वविद्यालयको भाषाविज्ञान विभाग र त्रिभुवन विश्वविद्यालयका भाषाविज्ञान केन्द्रीय विभाग बीचको सहकार्यमा हुनेछ। यो परियोजना २००२ मा त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभागले नेपालको लोप हुनु लागेका भाषाहरूको अभिलेखीकरण गर्न शुरु गरेको नेपालको भाषीक सर्वेक्षण (LINSUN) को एक भाग पनि हो। यो परियोजनालाई अन्तराष्ट्रिय परामर्शी मण्डलले सहयोग पुऱ्याएको छ। साथै कार्यक्षेत्र तालीमको सौजन्य गर्न स्थानिय अभिलेख विकास गर्न तथा अनुसन्धान प्रयासलाई संयोजन गर्ने उद्देश्य पनि यसले राख्दछ। यी उद्देश्यहरू विस्तृत रूपमा प्राप्त गर्नको निम्ति संचालन भएको छिन्ताड र पुमा अभिलेखीकरण परियोजना नै पहिलो परियोजना हो।

पेज नं. १४ को बाँकी अंश: .....

२. शुरु

यदि त्यस घरमा ठोला(ढोल) मानि(भ्याम्टा) पनि छन् भने डापोड्ले शुरु गरेसँगसँगै तिनीहरू पनि बजाउन थालिन्छ। डापोड्ले सुप्तुलुङ्(तीनवटा चुल्हा)बाट फागु “सोए खाईतालुङ्, बोबीलुङ्, रडालुङ्चो दोङ्वाडा, लावाडा, वासालानाम लिसा। बेछुनए रामुरङ्ग्याङ्, छुलुनए रामुरङ्ग्याङ्, ...” भन्दै लापलापवा पानीले पर्साउदै शुरु गर्छ।

३. बोटबिरुवा तथा जीवजन्तुको नाम

फागु विधिवत रुपमा शुरू भएपछि डापोड्ले “हेन्खामा तुवालिमा, थक्दुमा तुवालिमा, दिलुड्मा ओड्बेता, थुप्सड्मा ओड्बेता, लालिवासा पाखाया ला मुयाड्, ... माबुमा सुवाफोडा, ...” भन्दै प्रकृतिमा फेरिएका सम्पूर्ण परिवर्तनहरूको बारेमा व्याख्या गर्छ ।

४. शिर उभ्याउनी

फागु गर्दा बेलाबेलामा डापोड्ले “चाप्चा साया, बान्पा साया रुरेम्याड्सो, आगलाक्पा साया, दिगारा साया, होड्छामी साया रुरेम्याड्सो,....., साया मेन्धा.....” भन्दै बाघ, भालु, बाँदर, हरिण, मान्छे आदिको शिर उभ्याउने प्रार्थना गर्दछ ।

५. कृषि औजार

त्यसपछि कृषि औजारहरूको पनि “सोए ! खन्नानिन् दावाबेन, धुप्माबेन केन्बो साया साया मेन्धा हेन्खामा तलिप्सुम । केन्होड्पाचीलाई खेन्, भारा पाक्मा पेए .....” भन्दै शिर उभ्याउँदै रक्खे खाचावाले पर्सार्इन्छ ।

६. ढोल भ्याम्टा

यदि त्यस घरमा ढोल भ्याम्टा राखिएका छन् भने “सोए, खन्नाची ठोला मानि रहुड्सोला, सातासोला केन्ची सोर रड्सम्म र रमुरडाची, सत्तुरा बिहेका आक्डाची । रमा कोपाची, छमा कोपाची, ...” भन्दै तिनीहरूको पनि शिर उभ्याइन्छ ।

७. पितृ नाम

दबलुङ्हरूले फागुमा पितृ/मातृ नाम नबोलाउने (तर कसै कसैले भने बोलाएको पाईएको) र पालुनले भने बोलाउने गरेको पाईन्छ । यसमा बोलाउनेहरूले “सोए ! दिप्पाचो पाचो दोड्वाडा, लावाडा, वासालानाम लिसा...नङ्निमा मुआनिन्, लोक्तामा मुआनिन् ....” भन्दै सबै पितृ/मातृ नाम बोलाईन्छ ।

८. ढोकाको शिर

घरभित्र सकिदै गएपछि ढोका छेउमा गएर डापोड्ले “लोहोए ! खन्नानिन् द्वारिका फक्लेका छुमासड्, ओड्मासड् सत्तुरा बिहेका आकडानिन् । रमा कोप्निन् छमा कोप्निन् ।.....” भन्दै तिनीहरूको पनि शिर उभ्याउँछ ।

९. आँगनमा सकिने

अन्तिममा डापोड् आँगनमा निस्कन्छ । ढोल भ्याम्टा भएको घरमा तिनिहरूलाई बजाउँदै निकालिन्छ । डापोड्ले वर्षभरि को लागि खाना पानी खाईजाउँ, अबत फलफूल वनजंगलमा फलन थाल्यो । अनिकाल कसैलाई नलागोस्, रोग, महामारी नफैलियोस्, चट्याङ्ग बाढी पहिरो प्राकृतिक प्रकोप नहोस् भन्दै चराचुरुङ्गी, जीवजन्तु, पितृ/मातृ(पुजे भए)हरूलाई फालामरोड् र रक्खेखाचावा दिन्छ । अनि फागु लाक खेल्दै पुजा सकिन्छ । फागु पुजा भईसकेपछि धुमधामसँगले गाउँघरमा फागु नाचिन्छ । यसैदिनदेखि नयाँ दाउरा बाल्न पनि हुन्छ । फागु गरेपछि कुनै प्रकारको पूजाआजा गर्नलाई बाँधा हुँदैन ।

जिउतानड्ची

वान्पा	जङ्गली कुकुर	डासा	माछा
चाभा	बाघ	पाड्टोक	भ्यागुतो
कोइमा	मुसा	पुछ्छाप्	सर्प
हेत्दी	हात्ती	गोज	गोही
खान्वा	मृग	थोथरी	कछुवा
कोक्चाले	छेपारो	सुड्सा	बाखा
कोड्योड्वा	न्याउरी मुसा	ठाकल	घोरल
मासा	भालु	भोक्	सुगुर
दिर्पा	भाले भालु	डेप्पा	बाँदर
दिर्मा	पोथी भालु	संचोड्खी	चितुवा
मेसी / पुयुमा	भैसी	साक्सा	दुम्सी
पुयुपा	राँगा	चक्टोड्	छुचुन्द्रो
मुनीमा	विरालो	दिगारा	हरिण
छान्वालुड्	साँढे	आग्लाक्पा	लङ्गुर
खुचुर्की	भेडा	मावुमा	गाँज माछा
इपा	विर सुँगुर	रित्लिमा	बुदुना माछा
खोड्मा	माउ सुँगुर	वालीखोड्पा	भालेमुङ्गो
युरुमा	गाई	याकेकेमा	खजुरो
पीदुरी	घोडा	गावा	गंगटा

शब्द खोन्की कअर्थ

तोम्माली	तोक्मा	छकरम्मा	औठी
भेत्ती	बन्चरो	सप्मालुङ्	जुत्ता
लेङ्नाम	नाम्लो	नाबेरेकवारा	कुण्डल
री	डोरी	नादीपुङ्वारा	ढुङ्गी, फूली
धोक्मालुङ्	कोदालो	लोङ्वारा	कल्ली
धोक्माबेन	कोदालो	छिवारा	चुरा,वाला
छोमालुङ्	हलो	ताखी	टोपी
छोमाबेन	हलो	पागा	पगरी
छोक्मालुङ्	बसिला	लोछुम	दौरा,कमिज
छोक्माबेन	बसिला	थारिवा	धोती
नारा	हल्लुर	छिप्मारङ्	पटुका
खङ्री	बल्छी	स्यान	घुम
तोहेक / तुहक	कचियाँ	चकरी	इजार
भेत्तालित	बाँण	सुफेप	थैली
बस्सी	बाँण	हिखा	भोला
बेरु	खुर्पा	बेखा	ठूलो भोला
दाबे	खुकुरी	टाङ्कोङ्	सिरानी
हेक्माबेन	आरा	टोङ्रीत्	फुर्का
चोकचीका	खन्ती	बेनछोन	तरवार
आप्तालित	फित्कौली	लुक्बेन	भाला

फागु छाम

✍ रकोडश्री

सोई सोईला, दौराना खाम्मा तुनाबो
तुनाबो तुनाबो, फागुडे फोक्सा पुमाबो, सोई सोईला हो .....
पुमाबो पुमाबो, फागुडे फोक्सा पुमाबो, सोई सोईला हो ....

सोई सोईला, बेलाना बोक्वा सेलेले
सेलेले सेलेले, लाक मुएना आईना पेलेले, सोई सोईला हो .....
पेलेले पेलेले, लाक मुएना आईना पेलेले, सोई सोईला हो .....

सोई सोईला, वाहुत्ई डासा कुप्पिने
कुप्पिने कुप्पिने, रोदुङ्छा भारा तुप्पिने, सोई सोईला हो ...
तुप्पिने तुप्पिने, रोदुङ्छा भारा तुप्पिने, सोई सोईला हो....

सोई सोईला, खालाम्पाआ खालोक छुक्सिडे
छुक्सिडे छुक्सिडे, लाक मुसि तानदो पुक्सिने, सोई सोईला हो .....
पुक्सिने पुक्सिने, लाक मुसि तानदो पुक्सिने, सोई सोईला हो ....

सोई सोईला, ठोलाओड मानी सोड्याङ्की
सोड्याङ्की सोड्याङ्की, मन्धुमबो थाप्सङ् युड्याङ्की, सोई सोईला
युड्याङ्की युड्याङ्की, मन्धुमबो थाप्सङ् युड्याङ्की, सोई सोईला.

सोई सोईला, सिलीना कुप्पा तोड्माकी
तोड्माकी तोड्माकी, सोड्सङ्आ ठोला सोड्माकी, सोई सोईला
सोड्माकी सोड्माकी, सोड्सङ्आ ठोला सोड्माकी, सोई सोईला

क्रमशः...

ढेठखाछा माण्माकेण्मा परिणङ्कु दुम :

अर्जुन पुमा(अग्नि)

अड्बो अड्तान खोटाङ्ग जिल्लाबो दिप्लुङ्ग गा.वि.स.
सात नम्बर वार्ड बुकाप्पा नि पल्लि । डा तोधोडे जन्म लिसोङ्किना
दुःखा सुखा मुयाड्सो, क ख रा खिप्याड्सो पासु खाड्सो, सड्
घासा मुसो पोरुड् । २०६० साल बैशाखदोकु दुम, डा अड्बो
असरा अङ्गोरुची चेन्सी निकिना खुलायात्नी पुक्दुङ्चड् । चिनेखा
निकु खुलाया तातुङ्चड् पअड् चेन्मालाई लेतुङ्पुक्सुङ्चड् । डा
परड् खुलाबो कचकदो युडाडाकु ओकदोकु उन्कु याक्साकोड्दो
वाडोङ्किना छेउदो युड्सो किताब खिप्योड्याङ्कु ताना खापगरि
ईप्सोड्दाओड् रैछ । अक्ता अङ्गोरु खाखुक्डाडाकु, तक्कुडे चेन्सो
चेन्सो ताआकिना अड्दाड्दोङ्कड् अङ्ठारड्दो पखुक्डोड् रैछ ।
पखुक्डोड्ताना डाना आहिप्प कान्लाई पधासोड् रैछ । डाआ पसिन्नड्
। कदाड्मड् ए अड्तोड्या छेका ताना डाना आहिप्प कान्लादो
धिओड्डेसोड् । हात्नी ओह्यात्नी खाचोपोड्छा साछा मेत्तड्याङ्की
। पअड् अङ्गोरु ठेमालाई अड्चकदो युडाडाकु उन्कु लौरो कुप्पा
लामुड्ताना अड्चुप् छि पवान्देन । पअड् मर नम्मा लिसा निकिना
अड्डालड् हुसुङ्किना चोपुड्ताना अड्वास्सड् रिवा ओताकिना
बुड्खादोडा तान्दाडेसा । छक्क लिसोड्, नम्मा चिमा नम्मा चिमा
लिसोड्छा पेए । पड् खाप्सुड्डेसुङ्कु अड्सटडा मेन्री मेन्री हुतुङ्किना
अड्छि छिईड्पड् अड्पोत्दो कक्सुड् । तोन्पअड् अड्बेड्छिआ
अड्किताब कुपुड् पअड् अङ्गोरुची वाक्सो वाक्सो खिम्दो तातुङ्चड्

किना वातवात लेतुङ्पुक्सुङ्चङ् । डा परङ् अङ्कोठादो वाडोङ्किना
इप्सोङ्डेसोङ्कु ताना अङ्नाना ठूली कोठादो वाडाकिना नम्मा
लिसा नि पसक्सोङ् । डा परङ् रिमा ना खाप्पा लिसोङ्याङ् । डाआ
छा ओताकु अङ्रिवा खाङ्मेत्दुङ् ताना “ला ओबो ना धाआकिना
करिवा ए ओता रैछ किना ओन छिटो ताआ” नि लिदिची ।
खोनपाआ धरानदो खिप्दाडाकु अङ्पक्का छे खिम्दोडे ताआडेसाक ।
तप्पलेआडे अक्ता योङ्नि लामाकिना खुन्सो पर्ईतोङ्याङ्चङ्कु । डा
आफै लामतिमा रिडा निकिना लाम तिसो बेल्टार ताआनिन्का ।
बेल्टारदोङ्कङ् गाडीदो वाङ्निन्का किना धरान घोपा क्याम्प
अस्पताल ताआनिन्का । ओताकु अङ्रिवाबो उपचार मेत्याङ्सो,
ओक्तो चायाङ्सो डा सुम मैना अङ्पक्काबो कडेरादो युडोङ् ।
अङ्रिवा निआपङ् खिम लिप्दोङ् । हेन्छा तक्कु तुकाकुदुम मित्दुङ्पाआ
छक्याक् छक्याक् नि अङ्मिन्मा तुक । पअङ् तक्कु दुम देम्खाछा
मान्मा केन्मा परिनङ् ।

बुङ्वाफोपदो सुन्वा छुक् बुङ्वाबो कबुङ् न्हाप्सी कि
मेलापुङ्याङ् अङ्योङ्नि कनङ्वा तित् खाप्सि कि ।

रोङ्रूम(निगालबास)

सिन्मादुम: अकु बुङ्वाफोप खिपदुमचिल्लुम् पअङ् मिन्मादो मलोन्कु
मिचनङ्दुमची छापलावादो, इमेलदो या फोनदोङ्कोङ् लिमा लिने है ।

इमेल: bungwaphop@gmail.com

मुबाइल: 9803402387 खोन्की 9804337991

फोन: 021-535834

✍ बुङ्वाफोप

रड्लेनखा

✍ कमला पुमा

अक्ता तान् युडाडानीकु । तक्कु तानदो असपोड् निछा नानाची पयुडाडाचीनीकु । कचिनडपरड् कनानाबो बोम्बोलेक्मा पअड् कनिछाबो तावानी । खोची अक्लेडा जन्म पलिसाचीनिकु कोइना खोची जन्म मेन्लिपयुक्डाचीपाआडा कची तान्दोकु मन्नाची भाराची खोरीतुक्मा, छेरालीमाआ बड्ठे मसीआ नि । खोन्पाआडे कचीपाछा खोरीतुक्माआडा पुक्डीनी । कचीपा खसड्नी किना सिआनीपाआ हैजाआ छेरालीसाकी वादुड्मा पलिनीन्निकीना पदुडेन्नी । तप्पतान्दोकुची भारा वा दुड्मा पलिनीन् निकी वा मेन्दुड्आ मसिआ नी । कचीमालाईछे, कचीपाआ वा दुड्मा पर्इत्दिन्यान, सारोडा वाइत्मा सिआपड् वा ताआकिना कची बलेसीदो ताम्डेसाको वाडा दुडी किना हडा नि ।

थत्नीडे आइनी सेत्लामडनी रड्याड्सो बडो मुस्कीलआ मयुडाडानी । कचीखीमदो दोरोछा चामायु मेत्दड्याड, खाली खुलायात्नी लाक्वासिवा, सुक्वा सिवा मलाम्ताताकिना पहासाचाआडानी । सारो कचीतान्दो दुःखा बेनानी । थत्नीडे अक्लेकुदुम कचीमा नि तपलेआछा खुलायात्नी चामायु लाम्सी पुक्सा नि । खुलाया हापधेत्यात्नी खाचोपाताना तोह्याना बड्ठे लाक्वारिची मदाताडा मअड् खोछा पुक्सानी । पअड् तोह्या ताआ, कोइना तक्कु खुला पाहारा मुआडानि । पअड् खोआछा लाक्वा खाडीकिना तिआडीनिकु ताना पलोन्देन्नी । तोनपअड् खोआछा खन्ताडीपाआ पाहारायीत्नीडा वाड्हातानी, धाप्सासिआनी।

तावाओड् बोम्बोलेक्माओड्चीबो कचीमा तोन्ताकाडा खिमदो पताएननी । बोम्बोलेक्माओड् कनिछा तावाओड् आचीमा खापगरी चामायु तात्ती किना चामा खाइत्नीकिना लामखाडाचीनी । कलेभरि सोक्वामा सियाडसो पयुड्चीनी खापबेला आचीमा ता निकीना लाम पखाडाडाचिनीखा पइप्सादाआनिची । थत्नीडे आधाकखाखुतदोत्नी कचीमा ताआनी पअड् चामायुची कछाचीलाई डेत्दीदाआचीनी । अकोलेआ बोम्बोलेक्माओड् तावाओड् पखुप्साचीपाआ कचीचक्दो चामायुची मयुडाडानी पअड् खोचीआछा “आनी ओ एन्चीमाआ खाखुत्दाकु चामायु चाचीने” नि रडयाड्सो पचाआचीनी । थत्नीडे कखाखुत् पिच्छे खुत्दीदाआचीनी कोईना कचीमालाई परड् पखाड्चमीन्नी ।

अक्लेना कनिछा तावा रडानी “मर नानो खाली एन्चीमाआ चामायु खाखुत्याड्कु नी रडची, खोई तल्ल एन्चीमा ? डाना नाना मामाबो कमित्मा सिडाडा ।” तोन्पड कनाना छा “डाछा तल्ल थत्नीडे लिडाडा” नी रडानी । पअड् “आई कखाखुत केची कखाखुत भरि पईम्चमीन्ने, खापगरि एन्चीमा ता रैछ” नि या पयोकाचीनी । कखाखुत भरी पइप्साचमिन्नी कोईना कचिमा पताएन्नी । थत्नीडे खोचीपरड् आचीमा ता किना चामायु खाइत्नीकिना सोक्वामा सियाड्सो पयुड्चीनी थत्नीडे नामछे तातानी । पअड् खोचीछा फेरि या पयोकाचीनी “आईना केचीछा खुलायात्नी लाक्वा लाम्सी पुड्चीने” नि परड्चिनी । तोन्पअड् खुलाया पताआचीनी किना कनानाआ “डा तक्कु खोल्सायात्नी

लाम्डा खन्ना हाप्प खोलसायात्नी लामाहै” नि कनिछालाई बोम्बोलेक्माआ लिदी पअड् तावाछा ल नि रडानी । पअड् आफै आफै पवाडाचीनी । तावाना कचीमा धाप्सा सिआखादोए ताआनी । तोन्पअड पतिआचीनी, कनानाआ भन्दा कनिछाआ बड्ठे लाक्वा धितीनी पअड् खिमयात्नी पलिप्दाचीनी । कचीखीमया पताआचीपअड कचीलाक्वा पभोक्साचाआचीनी । तोन्पअड पयुडाडाचीनीकु तना थ्वाडा तावाना रोप्मा पुस्सीनी ।

तोन्पअड् बोम्बोलेक्मा अतालालिमा पुस्सीनी । कचीतान्दो अक्ता राहाड्मी सुप्सड्मी युडाडानीकु, तक्कुलाईडा बुसी कनाना पुक्सानी । तक्कुबो कखिम ईछित् माड्खा मुआडानीकु बोम्बोलेक्माआ राहाड्मी सुप्सड्मीलाई भारा दुम लिदीनी । खोक्कुआ बोम्बोलेक्मालाई “कामा खात्नी पुक्साकीना खन्ना तबेनाकु” नि सक्सीनी ताना बोम्बोलेक्मा “खोई एत्नी खात्नी पुक्साकोए कखाखुत कखाखुत खाली ता” नि रडानी । तोनपअड तक्कु राहाड्मी सुप्सड्मीआ उइले सिआकु निकीना सिन्दीनी । खिम्या तामापमुआडाचीनीकु राहाड्मी सुप्सड्मी अघि खिमकोड्या वाडा ताना तावाबो कचक्दो कचीमा सिआकुआए हुडीडेसीनी । पअड् राहाड्मी सुप्सड्मीआ कदाड कदाड तड्धाडी तना खुलायात्नीए वाडाहातानी । पअड् तक्कु राहाड्मी सुप्सड्मी लिब्दाताआकिना तावालाई उपकार मेत्दीचिली पअड् भारा दोड् दुम लिदीचीनि । तपगरी मत्तै बोम्बोलेक्माओड तावाओड

पसिन्दाचीनी । तोन्पअड् तक्कु राहाड्मी सुप्सड्मी कखिम लिप्दानी ।

थत्नीडे अर्कोलेआ पखुप्साची किना परडाची “आ हेन एन्चीमाछा सिआदाआकु रैछ, हेन देम्खाछा पतानीन् ऐन्तान्दोकु दुःखा ओन्ताकाडे केचछिा अक्कु तानलाई नाचीकिना अन्तडा पुड्चीने” निकी लाम पवाडाचीनी । लाम लाम पपुक्साचीनी, थत्नीडे असले लाम पतिआचीपाआ अक्ता ठूलो शहरदोकु भिलीमिली पखाड्ची किना लाम्दो पयुडाडेसाचीनीकु ताना तोपबेलाडे अक्ता बुढीखोक्मा ताआकिना चोपीचीनी । असपोड् छेत्कुमाचीनी १५/१६ दोड्लेड् बेत्दाडीचीकु तोछा देम्खोडपनिआडाचीकु नी । तोन्पअड् तक्कु बुढीखोक्माआ सक्सीचिनी “खाडोड्कड तताआचीकी खात्नी तपुड्चाड्चीकु?” बोम्बोलेक्माआ भारा दुमची लिदी पअड् तक्कु बुढीआ कखिम्यात्नी पुक्डीचीनि । तक्कु बुढीबो अक्ता ठूलो कहुटेल युडाडानीकु पअड् तोधोना चानी चानीकु चामानी, खोड्नीकु खोड्नीकु खाम्मानी, तोधोकु भारा कामा तक्कु बुढीआडा चिन्दीची । पअड् तावाओड् बोम्बोलेक्माओड्डा पमुआचीनी ।

अक्लेनि कचमालीकमाआ खान हुसी मेला छिदीचीनिकु खोन्पअड् पपुक्साडाचीपाआ असपोड् थोरोड्छाचिओड् मतुपानी । तोन्पअड् सिन ममुआनी थत्नीडे बाड्सो बाड्सो ताना कचीयुडखा खिमना हाप्प खिम ओप्प खिमएनी । कोईना बोम्बोलेक्मा र

तावाबो कचीनड कचीहेप्पाडमाआ कनानाबो प्रेमा कनिछाबो प्रियंका पाक्डीचीनिकु । थत्नीडे अक्लेअसले नि रड्याड्सो हाप्पखिमयाकु थोरडछाचिओड सोमतुकमुमा पपुस्सानी तक्कु थोरडछाचीबो कचिनड परड साहील पअड सुबी निकु । सुबीआ परड प्रेमालाई कसुखालीदाडीनिकु । थत्नीडे साहीलआ प्रियंकालाई पअड कचीतुप्खा परड मेलादोनिकु । कचिहेप्पाडमाआ मेला खान हुसी पअड अरु सामान हुसी छिदीचीपाआ मतुपाडानिकु । थत्नीडे अक्ले असले नि रड्सो अकदोड लिसानी । पअड अक्लेना खोचीछा मेलाया मतुपाकिना यामयोकानी । खसड्नी निताना चार कपोड् बिहामुमाकीना पुड्मालोन्मा नि । तोन्पअड तप्पलेआडा पुड्मालोन्मा नि मरडानी ।

कोईना कसड्नी पुड्मा निकीनान् प्रियंकाओड प्रेमाओड्चीबा कचीकीमा केताडानी । पअड साहीलआ तोन्तीका किमाकेत्मा पदोत्नीन् पुक्सेपअड अक्थोक ली नि लीदीचि । तप्पलेआडा कखाखुत पुड्मानी यामयोकानी पअड साहीलआ लिदीचिनी “आहेप्मड कखाखुत भारा मइम्दापअड पुक्सेने” नि पअड तक्कु मेलादोडकड परड महास्चेन्दानी । उइले खाखुत्दा पुक्सानी खिमदो मताआताना कचीहेप्पाडचीआ मरेन्तचीनी । पअड धड्याड्सो चा मकिदा किनान् चामामईत्दीचीकिनान् भाराआ इम्मा पपुस्सानी कोइना प्रियंका, प्रेमा, सुबी, साहील परड खाब्बेला भारा मइमदा किनान् पुड्मानी ममीनाडा नि । थत्नीडे आधाराती दोत्नी चारकपोड मलोन्दा नी पअड् तक्कु शहरलाई

पनाआधाआकिना मपुक्सानी । थत्नीडे मपुक्सानी बाड्सो दुःखा
दुम मुयाड्सो मपुक्सानी । गाडीचिछा मेतदड्ची निपवान्देन्यान्नी
पअड लाम तीमाआ होतदीचीनी । तोन्पअड् अक्ता खिमदो योक्खा
मदोतानी किनान् अक खुप्मोडदा मइप्सानी । पअड फेरि
मखुप्साकीना गाडीदो मवाडा कीनान् असपोड असपोड मयुडानीकु
तना आधालाम्दो गाडी बिसालीसा ताना तप्पबेलाडा छ, सात
कपोड कचीडालडदो मुसो ममाप्दाचेनाकुचीआ प्रेमाओड प्रियंकालाई
मखन्तीलासीची किना अर्को गाडीदो मपाकपुक्डीचीनी । साहीलओड
सुबिओड छा कचीदाड् कचीदाड् पलोन्दाचीनी कोइना
कचीसोमखेकचीलाई पधीताचमीन्नी हात्नी प्रियंकाओड प्रेमाओड
देम पखाप्चीनी पफीन्दाचीनी कोइना तक्क् राहुचीलाई नमात्छा
मुमा परिआचमीन नि । पअड् थत्नीडे कचीसोमखेकचीओड् देम्खाछा
खोची निपतुपेन्नी । देम्खाछा,... देम्खाछा,... देम्खाछा..... ।

आलाइने सेवा
रोड्कूम(निगालबास)

रड्डी कोप्पीने

✍ शान्ति राई

बुड्वाबेता खिमछेउदो सारो खोड्नीयाड्
पत्रिकाबो कनड् बुड्वाफोप सारो एन्नीयाड्
छाप्या खिप्या बड्ढे बड्ढे मुएने
पुमाकेआ बड्ढे बड्ढे रड्डी कोप्पीने

निहोड्हीन क्युड् पक्कालाई छापलावा :

आबुव (पक्का) सेवा,

बुड्वाफोप
२०६४।०३।०१

केका भारा निलो चोड्लो युड्डाडीका, खन्ना छा निलो चोड्लोडे तयुड्याड् हे निकीनान् दिप्पापा, दिमामाची, साप्तेनहोड्मापदो सावा-मिरी, सावा-कुवा, डाई, पुसड् दोत्याड्सो अक्कु छापलावा छापुड्याड् ।

एत्नीको नम्माकिनान् काछापलावाछा मेन्धित्कु बड्ढेडा लिसाचिला । कामित्माआ मामा-पापा, छन्ना- बड्डा, तुम्मा-तुप्पा, दिनी -दिक्कु नाना-फेडमाबुड्, बसुनीमा-छोछाची निछाची भारा- भारा रिमी पाड्मीचीआ खन्नालाईडा नितसड् । एत्नीको एत्तोड्ना डाआछे सेन्मोड्ई बेरी बेरी खाड्ना कोईना खन्नाओड् पिमा मेनतोक्डा खुम्डा लोन्डा । बसुनीमाआ काबोडा कामित्मा बड्ढे सिकी देम्खा-देम्खाना चाछा पचानीन्, मेन्ईमडा कखाखुत छा कप्दी । छोछा खाबाचोड् पिमा बाड्मा पुस्सी । उड्पा खाडो युड् ? देम्खा ता? डालाई दोरो पखुतडा उड्पा तापड् डाछे कनड्वा तीत खाम्डा किनान् तोड्याखिम पुड्डा नि रड्सो हात्नी-ओह्यात्नी अहोन् । पुक्साकु दुत्तेदो डा कामित्मा देम्नि सिओड् काबो कायाड् तक्सुड्कु तड्बुड् आईतालो लाप्तिखोड्बो कधुड्दो कड्डेन् ।

एत्नीको निहोड्हीन् मेन्पुड्मेत्लो डनड् पुक्सीपअड्ना निम्नाबो कखुकदो कामामुमा, निम्नाबो ककोड्दुमड्सड चिमाना निच्चेडा

चाईन् ओन्दे । कोइना नम्मा चिएकी तान्दोडा य्ङडी किनान् छा पलिसेन् । कोईना मित्माआ मतैछा पलिनीन् । हड्मा चामा, दुड्मादोडा दुड् मान्माछा पलीनिन्कु ओन्दे । आइ पदोइना नेपालदो संबिधान यायोक्लाबो छेन्मादुम लिमा मुयाङ् के ओधोक्कु आराडछा होङ्छामीचीबो कायाद दुम कपुक्कडेन मजबो कोङ्पी छेन्मा पुड्मा दोत्याङ् । तक्कुबो कायाद खन्नानीन् निहोङ्होन्दो कयुङ्आछे छेम्मा तोक्मादोत् निकु दुम लियाङ् । कोइना ओधोक्कु तिम्कामी-छन्कामी आ ओधोक्कु बाक्खा छा-होङ्छामीचीबो बाक्खासाया फोङ्मालाई छियाङ् । निहोङ्होन कयुङ् नेपालीआछा छेन्मा छिमा पतोक्कीन् नालोना खन्नानीनछा भारा बाक्खासाया, सायानीलेन् होङ्छामीदुमकायाद् नेपाल तामा दोत् नि रङ्सो अक्कु छाप्लावालाई पायानान्तुङ् ।

आलाङ्ने सेवा

खण (तिचणङ्खेकु खेण)

खण (तिचणङ्खेकु खेण)

मिचनङ्दोक्कु खेन् खसङ्नी रङ्मा मेन्रङ्दामा नि लिडेन
मेन्रङ्दामाछा फेकाकु सोमतुक चोवादो भाडेन
सेन्मोङ् डसङ् पलिनिन रैछ पुदुङ्दो मुमापा
मित्माना चानिलो डेन्मा मात्तै पधित्तुमिन छेन्मापा
पाक्मायाङ् सोमतुक खसङ्नी रङ्मा आपना खामोपडेन
मेन्रङ्दामाछा फेकाकु सोमतुक चोवादो भाडेन
मित्दुङ्की युङोङ् सोमदोक्कु सोमतुक मिन्माआ लामिकु
मेन्फेक्कु सोमतुक मेन्रङ्दामा रैछ पधित्तुमिन लाम्मुम्कु
चामायाङ् हिपदुम खसङ्नि रङ्मा हिपदुमडे ओमोपडेन
मेन्रङ्दामाछा फेकाकु सोमतुक चोवादो भाडेन

गजल

रकोडश्री

ठोड्मा लोन्मा सावा मेत्दङ् नम्मा लिडाडा
खन्ना तुप्ना खाडो तपुङ् सङ्मा सिडाडा ।
बुड्वा बेत्की मेन्खान्मङ्डे खाडो छोप्पुड्याङ्
भोन्मा लाम्दो तुप्ना कानङ् सङ्मा सिडाडा ।
वा मेत्दङ्कु डासा लिसोड्पाआ तुपाची
चासुम खन्ना रिआ ईछित पिमा सिडाडा ।
हेन्खामा ना निनाम्माओङ् चोप्पा तोकुम्पाआ
काबो डा उड्बो खन्ना रङ्मा सिडाडा ।

चोमोलुङ्मा धेत्या

डी.बी.पुमा(रोदुङ्ग)

चोमोलुङ्मा धेत्या छाममुड्याङ् कुक्वा साआ कल्ला तुप्दाडी
बाखाडे एन्बो बोब्बीडे एन्बो साआखोई सिन्दाडी ।
चासुम्डे मेत्दङ्याङ् युङ्माखिम् मेत्दङ्याङ् मयुडा कुरीदो
सकिसी चासो चच्चोङ्सी चासो मयुडा सुन्तुम्ची ।
खामुस्सा भारा सुन्तुम्आ रोदुङ् अक्कुडे बाखादो
एन्ला आई मेत्दङ् रोदुङ्छाबोडे अक्कुडे बाखादो
छेत्कुमा खाप्याङ् छान्वाछा मित्सो रोदुङ्बो खिम्खिम्दो ।
हुप्री खिम मुसो खुलाचा चासो मलेता सुन्तुम्ची
सङ्हुक्वा हुम्सो मुन्धुमला मुसो मपुक्सा सुन्तुम्ची ।
चोमोलुङ्मा धेत्या छाममुयाङ् कुक्वा साआ कल्ला तुप्दाडी
बाखाडे एन्बो बोब्बीडे एन्बो साआखोई सिन्दाडी ।

गजल

चिन्तन

माने डाआ खन्नालाई हेन पबुनेन्
कोड्योड्नी खन्नालाई हेन पमुनेन्
हाक्खा तपुड् उन्नीनी डाना साकुसा
चोवा कोड्या खन्नालाई हेन पकुनेन्
डालाई खाम्मा काची तकोप्याड्नी
सिडानिछे, खन्नालाई हेन पखुनेन्
चोवा तुक्डेन खाली कामित्माखेन्आ
खाप्डा निछे, खन्नालाई हेन पथुनेन्

पेज नं. ४८ को बाँकी अंश .....

नसक्नेले नयाँ घर नै पाए पनि त्यसको सदुपयोग होला भन्ने कुरामा विश्वस्त हुने ठाउँ रहँदैन । “खाली हरहर महादेव, पानी देऊ” भनेर मात्र भएन । त्यो पानी के कामका लागि, कहिले र कति भन्ने पनि पानी माग्नेले विचार गर्नु पर्‍यो । त्यसैले आफ्नो भाषाको संरक्षण तथा विकास गर्न पहिला सोचौ, छलफल गरौं, त्यसपछि बोल्न, लेख्न, पढ्न, बोलाउन, लेखाउन र पढाउन थालौं । अनि सरकार र राजनीतिसँग पनि बहस, लडाई र संघर्ष गरौं । नत्र आफ्नो भाषा आफैँलाई “बाँदरको पुच्छर लौरो न हतियार” नहोला भन्न सकिन्न, कि कसो ?? -हाल ईटहरी

कम्प्युटर प्रविधि : परिचय

✍ बुड्वाफोप

युग निकै अगाडि बढी सकेको छ । यसको दौडाई संगै विश्वमा नयाँ-नयाँ प्रविधिको विकास गर्ने कार्य जारी छ । यस्तै प्रविधि विकासको सशक्त उपज हो- कम्प्युटर प्रविधि । यसको संक्षिप्त परिचय दिनुपर्दा अंग्रेजीमा 'comput' भनेको हिसाब गर्नु भन्ने हुन्छ । यसमा 'er' थपे पछि 'Computer' ले हिसाब गर्ने मेसिन भन्ने बुझिन्छ । नेपाली भाषामा कम्प्युटरलाई सुशांक भनिन्छ ।

शुरुमा यो मेसिन हिसाबकिताब गर्नमा प्रयोग गरिएकोले यसलाई कम्प्युटर भनिए पनि हाल यसले हरेक किसीमका कार्यहरू गर्न सक्छ । एकजना वरिष्ठ गणितज्ञ Charles Babbage ले सन् १८२३ र १८३३ मा क्रमशः Difference engine र Analytical machine नामका दुईवटा यन्त्रहरूको विकास गरे । आर्थिक कमजोरी र प्राविधिक उपकरणहरूको अभावले यी यन्त्रहरूलाई उसले पूर्णता दिन सकेनन् जति उनले सोचेका थिए । तर उनकै सिद्धान्तलाई निरन्तरता दिदै सन् १९३७ देखि १९४४ सम्मामा अमेरीकाका प्राध्यापक Howard H. Aiken ले *Mark-I* कम्प्युटर को विकास गरी Charles Babbage को सपनालाई साकार बनाए । Mark I लाई पहिलो आधुनिक कम्प्युटर मानिन्छ । आज विश्वमा विकसित सम्पूर्ण कम्प्युटर प्रविधि Charles Babbage को अवधारणा र सिद्धान्तमा आधारित भइ विकसित भएका हुनाले उनलाई कम्प्युटरका पिता भनेर चिनिन्छ ।

आजको विकसित सुचना तथा प्रविधिको युगमा कम्प्युटर मानवको एक अपरिहार्य यन्त्रको रूपमा प्रमाणित भइसकेको छ । विद्यालय, क्याम्पस, अस्पताल, बैंक, व्यापार, अनुसन्धान लगायत सम्पूर्ण क्षेत्रमा यो अति आवश्यक हुन्छ । आफ्नो काम छिटो, छरितो, स्पष्ट र विश्वसनिय तरिकाले सम्पन्न गर्नको लागि कम्प्युटर अनिवार्य भएको हुनाले यसलाई मानिसको अपरिहार्य सहायत्री मानिएको छ ।

विद्वानहरको शब्दमा-“कम्प्युटर एउटा बिद्युतिय यन्त्र हो, जसले तथ्याङ्क लिन्छ, यसलाई प्रशोधन गर्छ, भण्डारण गर्छ र परिणाम दिन्छ ।”

कविता

सिम्मा डा सिडा होला

विष्णु सन्यासी राई

बन्दुक बड्याड्पाआ गोला सोड्याड्पाआ खन्नालाई मित्नाड्ना
खात्नी नमाए तलियाड् हे निकी तोधोडा लिम्डापुड्डा ।
बुडवा बेत्खादो हीकुहीबो वाताम लिसा
चाचाखा चाकिखा खुड्दो होड्छा ईसा ।
खै सीम्मा तुप्चीहे पतुप्चीमिन् डाना बन्दुक्आ निपकोम्डाडेन्डा
निपसेतोड् नालो अस्सचोक् कामक्वा दोत्सो डाना पुड्डाडा ।
डालाई तमित्डाकिना तहिम्छाई होला तखाप्छे होला
तोन्कु युड्माचामालाई तिआचिकु एन्चीलाम्छे भुड्पुड् होला ।
खै तल्ल हत्नीडा लिकु रैछ मिन्नी डसड् पलिनिन्कु रैछ

संविधान सभा : जानकारी

बुङ्वाफोप

संविधान बनाउने कार्यमा देशका सबै क्षेत्र जाति, लिङ्ग र समुदायका नागरिकहरूको सहभागिता होस् भन्ने हेतुले संविधान सभा मार्फत संविधानको निर्माण गर्ने विश्वव्यापी प्रचलन रहेको छ ।

हाम्रो मुलुक पनि अहिले संविधान सभाको प्रक्रियामा प्रवेश गरीसकेको छ । यो प्रक्रिया संविधान सभाको निर्वाचन सम्पन्न भइ निर्वाचित हुने संविधान सभाले नेपालको नयाँ संविधान निर्माण गरी जारी नगरुञ्जेल जारी रहनेछ ।

हामी पनि स्वभाविक रुपमा यसै प्रक्रियामा प्रवेश गरी सकेका छौं । तसर्थ संविधान सभा, यसको महत्व, विधि र प्रक्रिया बारे प्रत्येक नागरिक प्रष्ट र सचेत हुनु जरुरी छ ।

संविधान भनेको के हो ?

संविधान देशको मूल कानुनी दस्तावेज हो । देशको राजनीतिक शासन प्रणाली कस्तो हुने, देशले कस्तो अर्थ व्यवस्था अपनाउने, जाति, भाषा, धर्म सम्बन्धि राज्यको नीति कस्तो हुने जस्ता आधारभूत र महत्वपूर्ण पक्षहरू यो दस्तावेजमा उल्लेख गरिएको हुन्छ । संविधानकै परिधि भित्र रहेर अरु ऐन, कानून नियमहरू बन्ने र पहिले नै चल्तीमा रहेको ऐन, कानून पनि नयाँ बन्ने संविधान सँग मेल खाएन वा बाझियो भने स्वतः खारेज हुन्छन् । संविधान राज्य संचालनको मुख्य कानुनी आधार हो ।

संविधान सभा भनेको के हो ?

नयाँ संविधान बनाउने कामका लागि गठन गरिने सभा नै संविधान सभा हो । यस सभामा जनताले आफूले रुचाएका, आफ्ना कुराहरू संविधानमा राखिदिने दल वा व्यक्तिहरूलाई आफ्नो प्रतिनिधिको रूपमा भोट दिई चुनेर पठाएका हुन्छन् । संविधान सभा नयाँ संविधान जारी भए पछि विघटन हुन्छ ।

संविधान सभाको निर्वाचन कसरी हुन्छ ?

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले नेपालमा अब बन्ने संविधान सभामा ४२५ सदस्य हुने व्यवस्था गरेको छ । जम्मा ४२५ सदस्यहरू मध्ये २०५ जना निर्वाचन क्षेत्रहरू बाट र २०४ जना समानुपातिक पद्धति अनुसार राजनैतिक दलहरूले निर्वाचनमा पाएका मत संख्याको आधारमा सम्बन्धित दलहरूले पठाउने छन् । बाँकी १६ जना प्रधानमन्त्रीद्वारा मनोनयन गरिनेछ । साथै २०६३/११/२५ गते अन्तरिम विधायिकाले अन्तरिम संविधान संशोधन गरी जनसंख्या वृद्धि भएको जिल्लाहरूमा सदस्य संख्या थप्ने र संघिय शासन प्रणालीमा जाने प्रावधान राखिएको हुँदा सदस्य संख्या बढ्न सक्नेछ । (थपिएको सदस्य संख्या उल्लेख छैन।)

संविधान सभाको महत्व के हो ?

प्रत्येक नागरिकले आफ्नो जीवनमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा असर गर्ने विषयहरू आफूले चाहे जस्तै किसिमले संविधानमा व्यवस्था होस् भन्नाका लागि संविधान सभाको निर्वाचन एउटा

राम्रो र महत्वपूर्ण अवसर हो । संविधान सभाको निर्वाचनले राज्यको मूल नीति निर्माण गर्न सबै नागरिकले सहभागी हुन पाउने अवसर प्रदान गर्दछ ।

नेपालको इतिहासमा नागरिकले कहिल्यै यस्तो महत्वपूर्ण अवसर प्राप्त गरेका थिएनन् । हामीले प्राप्त गरेको यस महत्वपूर्ण अवसरलाई हामी सबैको हित हुने संविधान र समृद्ध नेपाल निर्माण गर्ने कार्यमा सदुपयोग गर्नु आवश्यक छ ।

यसका लागि आउदो संविधान सभाको निर्वाचनमा कसैको डर, लोभ, त्रासमा नपरी मतदानमा सहभागी हुन र आफ्ना कुराहरु बोलीदिने राजनैतिक दल वा व्यक्तिलाई चुनेर पठाउन सम्पूर्ण वालिग नेपालीहरूमा हादिक अनुरोध गरिन्छ ।

साभार : गोजीपात्रो २०६४

किरात राई यायोक्खा

छाछात

चिजन राई

बुड्बोप केका आइकु सेल्लामड्ना बेत्तीका
अक्कु बाखादो पोरीका ओधोडे सोमफोड्डीका ।
तोड्याबो लेत्मी लेन्याड्सो मुन्मायु नड्वा खाड्मुसो
आपना छीची रेड्याड्सो लोड्रेप्मी लोड्ची थिन्याड्सो ।
मेनसाड्दुम केका पकोक्समीन इस्हीली हेन पदोत्तमिन्का
पोन्मायुलाई लोककुमका निलोकबो सोमदुम सोकसुमका ।
बडढे बडढे बुड्बो अक्ताडे निन्हाम फेस्सीका
अक्कु बुड्वाखा छेड्छेड्ती मुउम्का ओधोडे सोमफोड्डीका ।

सोडिस प्रविधि : एक परिचय

पी. राई

सोडिस खाने पानीलाई जीवाणु रहित बनाउने एक सरल र सजिलो प्रविधि हो । यस प्रविधिबाट खानेपानीलाई शुद्ध पार्नलाई एकदेखि दुई लिटरसम्मको प्लाष्टिकको पारदर्शी बोतल र सूर्यको किरण भए पुग्छ । सूर्यको ताप र परावैजनि किरणले पानीमा हुन सक्ने सबै हानिकारक सूक्ष्म जीवाणुहरूलाई नष्ट गर्दछ । यसरी पानी शुद्ध पारेर पिउनाले भ्रूडा, पखाला, आउँ र पानीजन्य रोगहरूबाट बच्न सकिन्छ ।

सोडिस गर्ने तरिका:

१. एकदेखि दुई लिटरसम्मको पारदर्शी बोतल राम्ररी पानीले सफा गर्ने ।
२. सफा गरि सकेको बोतलमा पूरा नभरिने गरि पानी भर्ने ।
३. बिको बन्द गरेर २०-३० पटकसम्म तलमाथि हल्लाउने ।
४. त्यसपछि बिको खोलेर बोतलमा पूरा पानी हाल्ने ।
५. अब बोतललाई पारिलो घाम लागेको ठाउँमा ६-७ घण्टासम्म ढल्काएर राख्ने । यदि बादल लागेको छ भने दुई दिनसम्म राख्ने । यसरी यो पानी जीवाणुरहित पिउनयोग्य हुन्छ ।

सोडिसको फाईदाहरू

१. सरल घरेलु प्रविधि
२. हानिकारक जीवाणुहरू नष्ट हुने ।
३. पानीको स्वाद राम्रो हुने ।
४. सोडिस गरेको पानी ५-६ दिनसम्म प्रयोग गर्न सकिने ।

५. बोटललाई पुनः प्रयोग गर्न सकिने ।
६. सोडिस सरल र सजिलो छ । सबै घर परिवारले अपनाई प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू

१. उपयुक्त बोटलको छनौट गर्नु पर्छ । (बढिमा ८ देखि १० से.मी. व्यास भएको पारदर्शी बोटल ।)
२. पारिलो घाम लागेको बेला एकदिन र बादल लागेको बेला दुई दिनसम्म राख्नु पर्छ ।
३. लगातार पानी परिरहँदा सोडिस गर्न कठिन हुन्छ ।
४. पानीमा धमिलोपन हुनुहुन्न ।
५. धेरै लामो अवधीसम्म सोडिस गरेको पानी राखेर पिउन नहुने।

बुड्वाफोपबो कीड्ढोत्मा दुम

भाराकु पक्कानिछा, नानानिछा, पापामामाची, अप्पगरी केन्छीदो ताडेन् कु बुड्वाफोपलाई वा पाक्मा, मल रीमा काची केन्बोडे । आइपाकु खिपदो मयोक्याङ् डसङ्कुची पुमा राईबो इतिहास, पाछा-पाछाबो बंशावली, संस्कृति, ला, साहित्य सिर्जना खोन्की सुचना-प्रविधिओङ् दुम्कोपकु लेख रचनाची केकालाई हाङ्याङ्सो खामुआनिन् है ।

पत्राचार ठेगाना :

हितैषी पुस्तक पसल विराटनगर-१४, रोडशेष चौक
मोरङ्ग, कोशी अञ्चल

लोकतान्त्रिक समावेशीकरणमा मातृभाषा बोल्नेको दायित्व

✍ डुण्डीराज राई

देशमा एकातिर समावेशी तथा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको आवाज उठिरहेकै छ, अर्कातिर राजनैतिक संक्रमणकालिन परिस्थितिले देशको आर्थिक, शैक्षिक, तथा अन्य क्षेत्रमा पनि अन्योल श्रृजना भएको छ । राजनैतिक दलहरूको एक पछि अर्को खिचातानीले देशमा सुशान्ति र सुशासनप्रति जनताको शंका रहिरहनु स्वभाविक हो । क्षेत्रीय, जातिय तथा भाषिक समावेशीकरणको आन्दोलन रोकिनुको अलावा तिब्र हुँदै गईरहेको छ । आठ दलको गठबन्धनले संविधान सभाको मिति तोक्न नसकिरहेको अवस्थामा सो गठबन्धनले तयार गरि लागू गरेको अन्तरिम संविधान पनि छ, महिना नपुग्दै दुई पटक संशोधन भई सकेको छ ।

यस लेखमा अन्य कुराहरू भन्दा भाषाको कुरालाई उठान गर्न आवश्यक ठानिएको छ । भाषालाई कसैको एकलौटी पेवा बनाउनु हुँदैन र भाषाकै कारण ठूला ठूला लडाई, भगडा गर्न हुँदैन । तर नेपालमा अल्प संख्यकहरूको भाषालाई सामान्य सदभावको व्यवहार शिक्षित वर्गबाटै नभईरहेको तितो सत्य हाम्रो सामू छ । कुनै समुदायको भाषासँगसँगै संस्कार, संस्कृति र मानव तथा समाजको विकासका जीवित सम्पदाको प्रमाणको रूपमा मान्नु पर्दछ । मृत भाषालाई जीवित बनाईएको एकादुई उदाहरण बाहेक भूमण्डलीकरणको साथमा कम वक्ताहरूले बोल्ने

भाषाहरू लोप हुँदै गईरहेका छन् । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा जनगणना वि.सं. २०५८ ले नेपालभित्र बोलिने भाषाहरू ९८ वटा देखाए पनि व्यवहारिक रूपमा १०० वटा भन्दा बढी भाषाहरू बोलिने दावि गरिएको छ । नेपालमा सबभन्दा बढी बोलिने भाषिक समूह भोट बर्मेली हो, जसमा एउटै जाति भएपनि लगभग ३० भाषा बोलिने जाति किरात राई हो । २०४७ को संविधानले नेपाली भाषालाई राष्ट्र भाषा र अन्य भाषाहरूलाई राष्ट्रिय भाषामा राखे पनि प्राथमिक विद्यालयको ऐच्छिक विषयको रूपमा समूदायकै नेतृत्वमा विभिन्न मातृभाषामा पाठ्यपुस्तक बनाई अध्यापन गर्न पाउने सानो तर जटिल बूँदा समेटेको थियो । त्यस अनुसार नै किराती राई भाषाहरूमध्ये बान्तावा, चामलिङ्ग र सामपाङ् भाषामा पाठ्यसामग्री तयार गरि पठन पाठन पनि शुरू गरिएका छन् ।

अहिले गत सालको जनआन्दोलन पश्चात बनेको अन्तरिम संविधानले सबै भाषाहरूलाई राष्ट्र भाषा र सरकारी कामकाजको रूपमा दोभाषे राखेर प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । तथापी वि.सं. २०५१ सालमा गठन भएको राष्ट्रिय भाषा सुभाष समितिको प्रतिवेदनलाई अध्ययन, कार्यान्वयन त के लोपोन्मुख भाषाहरूको अभिलेखिकरणमा समेत कुनै पनि सरकारले पहल नगर्नु दूभाग्य नै मान्नु पर्दछ । विद्यालय, कार्यालय तथा संचारको माध्यममा प्रयोग नहुने भाषा घर परिवारमा सिकाएपछि, बोलेपछि विद्यालय, संचार तथा कुनै कार्यालयमा त्यसको कुनै औचित्य नहुनु नै दम्पतिले भाषा जान्दा जान्दै बालबच्चालाई आफ्नो मातृभाषा हुँदाहुँदै नेपाली भाषा सिकाउनु बाध्यता हो । विगत २० वर्षसम्म

शिक्षा, संचार तथा भूमण्डलीकरणले नेपालका गाउँ गाउँमा तीव्रता पाईसकेको थिएन । त्यसैले प्राय अधिकांश साना भाषिक समुदायका बालबालिकाले आफ्नो मातृभाषा सिक्ने अवसर पाएका थिए । अहिले शिक्षा, संचार र प्रविधिको तीव्र विकास र भाषा संरक्षण एवं संवर्द्धन र विकासमा सरकारको उदासिनताले विकट गाउँघर का बेग्लै भाषिक समुदायले पनि आफ्नो भाषा र नेपाली भाषालाई तथा अंग्रजी भाषा समेतलाई मिसाएर बालबालिका सिक्किरहेका तथा आमाबुवाले सिकाईरहेका छन् । जस्तै: पुमा राईहरूको बसोबास क्षेत्रमा एउटा बच्चाले सिक्ने भाषा नेपालीमा 'पानी भर्नु' भन्दा पुमा राईमा 'वा बेकाउनु', नेपालीमा 'मकै खन्नु' भन्दा पुमा भाषामा 'मकै धोक्दाउनु', त्यस्तै आमाबुवाले बालबच्चालाई नेपालीमा अह्राउँदा 'ए, फलाना खुक्सिप्वाको कभानमा कोदाली छ बेत्का बेत्का' आदि भनेर नयाँ शब्दावलीहरूको निर्माण भईरहेका छन् । हुन त भाषाको संरक्षण तथा विकास कानूनमा लेखिएर, सरकार ले कार्यक्रम ल्याएर मात्र हुने होइन । यो त आफ्नो भाषा बोल्न जान्नेले नजान्नेलाई सिकाउनु पर्‍यो । बोल्न, लेख्न सिक्नु सिकाउनु पर्‍यो । कतिपय मातृभाषाहरूमा प्रकाशित पुस्तक तथा पत्रिकाहरू स्वयं मातृभाषा बोल्नेले पढ्न, लेख्न नसक्ने भेटिन्छन् । त्यस्तो अवस्थामा लगातार अभ्यास गरिरहनु पर्‍यो । प्रत्येक मातृभाषीले आफ्नो मातृभाषाको माया मोह भई संरक्षण विकासमा लाग्नु पर्‍यो । नत्र खाली सरकारलाई गालि गर्ने र राजनैतिक मुद्दा मात्र बनाई रहने हो भने आफ्नो घरको छाना सानो प्वाल भएको टाल्न

यसको बाँकी अंश पेज नं. ३८ मा

नान्मादुम

मामाचो साकोइखादो मुन्माकिना जन्मालिमा मत्तैकहेप्याइदुम पेए । तक्कु छा आपना खोक्कुवो कायाद चा चामा, खेलालिमा, बालक्मा, काचीमुसो पुइमा पअइहेन्दाया मामा खोक्मा लि किना खापतोक्निन्, परिनिन्पाआ मामाचो कायाद तोम्खा, नान्खा लिमा बड्हे खोइनि । निम्नाचो कछ्छाआ निम्नाचो कमालाई धिपुइयाइपाआ लोक्मा, पुलोन्मानिकु खाइमाआ अक्इमत्तौ। मामा निकु मन्ना मत्तैपेए, मामा ला, मामा थाप्सइ, मामा हिली, मामा दुम, मामा तान, मामा खिम, मामा सोम बड्हे बड्हे मयुइ । मामा लादो छाप्लाफेइ खिप्मा नेपाली होइछ्छामीआ वि.सं. २०४७ दो तोक्मायाइ निछ्छा पुमा (रकोइ)लादो कपि, कछ्छाप पोन्माचो कफेन चुक्सो पुइमा साप्मा दुम पेए । हेन केआछ्छा सिन्सो, छाप्सो, खिप्सो, यायोक्सो, दुम तोइसो पुक्सिने निकिना बड्हेकु वुइवाखादो अक्ता (वुइवाफोप) छा खोइनिलो वेत्ने नि मिन्सो उन्कु कपुवा लिन्मा लिसा । हइमा, पोन्मा किना 'वुइवाफोप' खोइनिलो वेत्कु मुमा भाराचो माइखुन, पाइखुन नि रइमा लियाइ ।

बेलाना वीक्वा सेलेले,
तुप्सोडे मुएने पैलेले .....

आलाइने सेवा ।

फोन नं. ०२१-५२४३३९

द्वितीय बुक्स एण्ड स्टेशनरी

रोडशेष चौक, विराटनगर-१४

सेवाहरूः

- ❖ कम्प्युटर प्रिन्ट, स्टाम्प, ब्याण्डिङ्ग
- ❖ खेलकुद तथा स्टेशनरीका सामानहरू एवं सबै किसिमका पाठ्य पुस्तक, गाईड, गेस पेपर आदि
- ❖ टेलिफोन सेवा
- ❖ NTC/MERO रिचार्ज कार्ड साथै MERO को सिम
- ❖ ट्रान्सकिप्ट

घर निर्माणका लागि नक्साको डिजाइन पनि गरिन्छ ।